Statistika z elementi informatike
Osnove verjetnostnega računa in statistike

5.2.1999

1. Naloga: disktretna slučajna spremenljivka

Janko in Tomaž streljata na isto tarčo. Verjetnost, da Janko zadene v posameznem poskusu je 0.7. Verjetnost, da Tomaž zadene v posameznem poskusu je 0.8. Vzemimo, da je imel vsak na voljo dva poskusa. Določite zalogo vrednosti, verjetnostno in porazdelitveno funkcijo slučajne spremenljivke X, ki predstavlja skupno število zadetkov. Narišite grafa verjetnostne in porazdelitvene funkcije. (Dodatno vprašanje: Vzemimo, da zmaga tisti, ki zadene več kot drugi. Določite verjetnost, da je zmagal Janko.)

Rešitev: Označimo verjetnosti, da v posameznem poskusu zadene Janko oziroma Tomaž:
$P[\text{Janko zadene}] = p_J = 0.7$, $P[\text{Janko zgreši}] = q_J = 1 - p_J = 0.3$,
$P[\text{Tomaž zadene}] = p_T = 0.8$, $P[\text{Tomaž zgreši}] = q_T = 1 - p_T = 0.2$.

Zaloga vrednosti slučajne spremenljivke X, ki predstavlja skupno število zadetkov, če oba strelca poskusita dvakrat, je 0, 1, 2, 3 in 4.

Predpostavimo, da so posamezni poskusi medsebojno neodvisni. Tako lahko izračunamo verjetnosti, da sta skupaj zadela 0, 1, 2, 3 ali 4 krat:

$$\begin{aligned}
P[X=0] &= q_J^2 \cdot q_T^2 = 0.3^2 \cdot 0.2^2 = 0.0036,\\
P[X=1] &= 2 \cdot q_J \cdot p_J \cdot q_T^2 + 2 \cdot q_J^2 \cdot q_T \cdot p_T = \\
&= 2 \cdot 0.3 \cdot 0.7 \cdot 0.2^2 + 2 \cdot 0.3^2 \cdot 0.2 \cdot 0.8 = 0.0456,\\
P[X=2] &= 4 \cdot q_J \cdot p_J \cdot q_T \cdot p_T + p_J^2 \cdot q_T^2 + q_J^2 \cdot p_T^2 = \\
&= 4 \cdot 0.3 \cdot 0.7 \cdot 0.2 \cdot 0.8 + 0.7^2 \cdot 0.2^2 + 0.3^2 \cdot 0.8^2 = 0.2116,\\
P[X=3] &= 2 \cdot q_J \cdot p_J \cdot p_T^2 + 2 \cdot p_J^2 \cdot q_T \cdot p_T = \\
&= 2 \cdot 0.3 \cdot 0.7 \cdot 0.8^2 + 2 \cdot 0.7^2 \cdot 0.2 \cdot 0.8 = 0.4256,\\
P[X=4] &= p_J^2 \cdot p_T^2 = 0.7^2 \cdot 0.8^2 = 0.3136.
\end{aligned}$$

Preverimo lahko, ali je vsota verjetnosti, da sta skupaj zadela 0, 1, 2, 3 ali 4 krat, enaka ena

$$\sum_{i=0}^{4} P[X=i] = 0.0036 + 0.0456 + 0.2116 + 0.4256 + 0.3136 = 1.0000.$$

Verjetnostna funkcija je torej

$$p_X(x_i) = P[X=x_i] = \begin{cases} 0.0036 & \dots\ X=0,\\ 0.0456 & \dots\ X=1,\\ 0.2116 & \dots\ X=2,\\ 0.4256 & \dots\ X=3,\\ 0.3136 & \dots\ X=4. \end{cases}$$

Porazdelitvena funkcija je

$$F_X(x) = P[X < x] = \begin{cases} 0 & \dots \quad x \leq 0, \\ 0.0036 & \dots \quad 0 < x \leq 1, \\ 0.0492 & \dots \quad 1 < x \leq 2, \\ 0.2608 & \dots \quad 2 < x \leq 3, \\ 0.6864 & \dots \quad 3 < x \leq 4, \\ 1 & \dots \quad 4 < x. \end{cases}$$

Na naslednji sliki prikazujemo verjetnostno in porazdelitveno funkcijo.

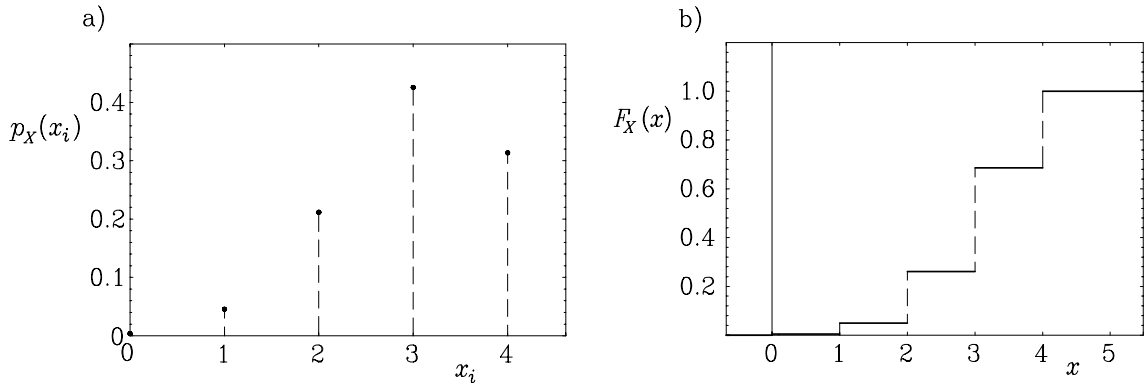

SLIKA 1: Verjetnostna funkcija $p_X(x_i)$ in porazdelitvena funkcija $F_X(x)$

Janko zmaga v primeru, da zadene več kot Tomaž. To se zgodi, če Janko zadene enkrat ali dvakrat, Tomaž obakrat zgreši ali če Janko zadene dvakrat, Tomaž pa enkrat. Verjetnost, da zmaga Janko, je enaka

$$\begin{aligned} P[\text{Janko}] &= 2 \cdot q_T^2 \cdot p_J \cdot q_J + q_T^2 \cdot p_J^2 + 2 \cdot p_T \cdot q_T \cdot p_J^2 = \\ &= 2 \cdot 0.2^2 \cdot 0.7 \cdot 0.3 + 0.2^2 \cdot 0.7^2 + 2 \cdot 0.8 \cdot 0.2 \cdot 0.7^2 = 0.1932. \end{aligned}$$

Podobno izračunamo tudi verjetnost, da zmaga Tomaž, in verjetnost, da zadeneta enako tarč:

$$\begin{aligned} P[\text{Tomaž}] &= 2 \cdot q_J^2 \cdot p_T \cdot q_T + q_J^2 \cdot p_T^2 + 2 \cdot p_J \cdot q_J \cdot p_T^2 = \\ &= 2 \cdot 0.3^2 \cdot 0.8 \cdot 0.2 + 0.3^2 \cdot 0.8^2 + 2 \cdot 0.7 \cdot 0.3 \cdot 0.8^2 = 0.3552, \\ P[\text{enaka}] &= q_J^2 \cdot q_T^2 + 4 \cdot q_J \cdot p_J \cdot q_T \cdot p_T + p_J^2 \cdot p_T^2 = \\ &= 0.3^2 \cdot 0.2^2 + 4 \cdot 0.3 \cdot 0.7 \cdot 0.2 \cdot 0.8 + 0.7^2 \cdot 0.8^2 = 0.4516. \end{aligned}$$

Vsota verjetnosti, da zmaga Janko, Tomaž ali sta si enaka, mora biti enaka ena:

$$P[\text{Janko}] + P[\text{Tomaž}] + P[\text{enaka}] = 0.1932 + 0.3552 + 0.4516 = 1.0000.$$

2. Naloga: izpeljana porazdelitev

Izpeljite gostoto verjetnosti logaritemske porazdelitve $f_Y(y)$, ki je definirana z naslednjo definicijo:

Če je X enakomerna porazdelitev od 0 do 1 in velja $\ln Y = X$, *potem se Y porazdeljuje po logaritemski porazdelitvi.* Izpeljava je zelo podobna izpeljavi lognormalne porazdelitve. Ne pozabite določiti zaloge vrednosti slučajne spremenljivke Y.

Rešitev: Zapišimo najprej gostoto verjetnosti slučajne spremneljivke X

$$f_X(x) = \begin{cases} 1 & \ldots \ 0 \leq x \leq 1 \\ 0 & \ldots \ \text{drugje} \end{cases}$$

in funkcijo $Y = g(X)$

$$X = g^{-1}(Y) = \ln Y \quad \longrightarrow \quad Y = g(X) = e^X.$$

Inverzno funkcijo $g^{-1}(Y)$ lahko zapišemo zato, ker je funkcija $g(X)$ monotona funkcija, kar lahko vidimo tudi iz slike 2a.

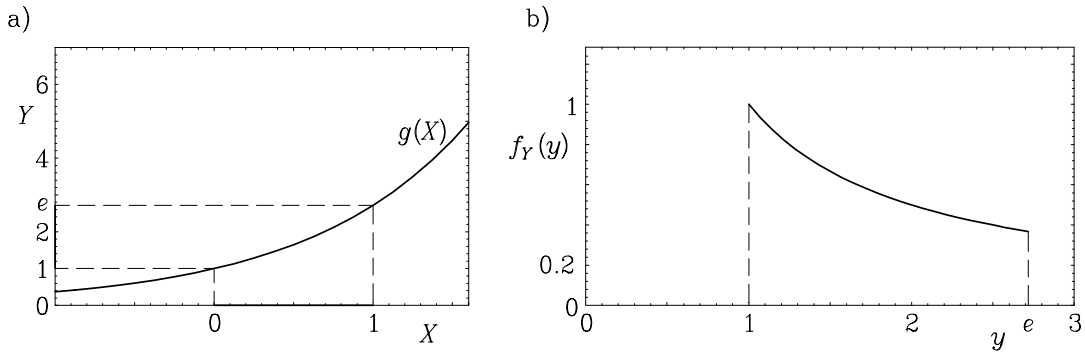

SLIKA 2: Funkcijska zveza med X in Y ter gostota verjetnosti $f_Y(y)$

Iz slike 2a določimo tudi zalogo vrednosti slučajne spremenljivke Y. Območje, kjer je gostota verjetnosti slučajne spremenljivke Y različna od nič, je med $e^0 = 1$ in $e^1 = e = 2.71828$. Zalogo vrednosti po enačbah določimo tako, da neenačbo, ki opisuje zalogo vrednosti slučajne spremenljivke X, transformiramo s funkcijo $g(X)$:

$$0 \leq x \leq 1 \quad \longrightarrow \quad g(0) \leq g(x) \leq g(1) \quad \longrightarrow \quad e^0 \leq e^x \leq e^1 \quad \longrightarrow \quad 1 \leq y \leq e.$$

Ker je funkcija $g(X)$ monotona, lahko gostoto verjetnosti slučajne spremenljivke Y določimo po naslednji enačbi:

$$f_Y(y) = f_X\left(g^{-1}(y)\right) \frac{dg^{-1}(y)}{dy} = 1 \cdot \frac{1}{y} = \frac{1}{y} \quad \ldots \quad 1 \leq y \leq e$$

Gostoto verjetnosti slučajne spremenljivke Y prikazujemo na sliki 2b. Preverimo lahko, ali funkcija $f_Y(y)$ zadošča pogojem za gostoto verjetnosti. Vidimo, da je funkcija povsod nenegativna. Drugi pogoj pa zapišemo z enačbo

$$\int_{-\infty}^{\infty} f_Y(y)dy = \int_1^e \frac{1}{y}\,dy = \ln y\Big|_1^e = 1 - 0 = 1.$$

Vidimo, da je izpolnjen tudi pogoj, da je integral gostote verjetnosti po celotnem območju realnih števil enak ena.

3. Naloga: Nelinearna regresija

V naslednji preglednici so podatki o odvisnosti med dnevno toplotno izgubo Y betonskega zida in debelino izolacije X.

X_i debelina izolacije [cm]	Y_i toplotne izgube [kJ/m^{2}dan]
0	7421.86
6	1379.76
12	655.82
18	468.78

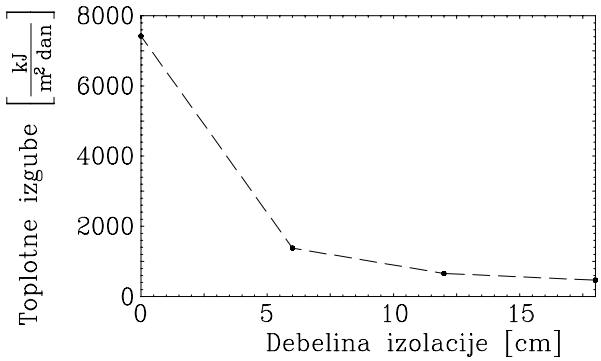

SLIKA 3: Odvisnost dnevne toplotne izgube Y od debeline izolacije X

Iz slike 3 je razvidno, da zveza ni linearna. Predpostavimo, da je ustrezna naslednja zveza med X in Y

$$Y = a\, e^{bX}.$$

Določite oceni parametrov a in b. Navodilo: Enačbo logaritmirajte in jo preoblikujte tako, da bo zveza med $\ln Y$ in X linearna. Nato določite oceni parametrov $B_0 = \ln a$ in $B_1 = b$. Določite približno vrednost dnevnih toplotnih izgub za 10 cm sloj izolacije.

Rešitev: Eksponentno zvezo logaritmiramo in dobimo naslednjo enačbo

$$Z = \ln Y = \ln a + b\, X \quad \longrightarrow \quad Z = B_0 + B_1\, X,$$

kjer sta $B_0 = \ln a$ in $B_1 = b$. S tem smo problem nelinearne regresije spremenili v problem linearne regresije med spremenljivkama X in Z. Prepišimo torej preglednico podatkov in dopišimo še stolpec $Z_i = \ln Y_i$

X_i	Y_i	Z_i
0	7421.86	8.912
6	1379.76	7.230
12	655.82	6.486
18	468.78	6.150

Oceni parametrov B_0 in B_1 izračunamo po enačbah

$$\hat{B}_1 = \frac{S_{XZ}}{S_{X^2}}, \qquad \hat{B}_0 = \bar{Z} - \bar{X}\, \hat{B}_1.$$

Momenti $\bar{X}$, $\bar{Z}$, S_{X^2} in S_{XZ} so

$$\begin{aligned}
\bar{X} &= \frac{\sum_{i=1}^{4} X_i}{4} = \frac{0+6+12+18}{4} = 9,\\
\bar{Z} &= \frac{\sum_{i=1}^{4} Z_i}{4} = \frac{8.912+7.230+6.486+6.150}{4} = 7.194,\\
S_{X^2} &= \frac{\sum_{i=1}^{4}(X_i-\bar{X})^2}{4} = \frac{(0-9)^2+\cdots+(18-9)^2}{4} = 45,\\
S_{XZ} &= \frac{\sum_{i=1}^{4}(X_i-\bar{X})(Z_i-\bar{Z})}{4} =\\
&= \frac{(0-9)(8.912-7.194)+\cdots+(18-9)(6.150-7.194)}{4} = -6.772
\end{aligned}$$

oceni parametrov B_0 in B_1 pa sta

$$\hat{B}_1 = \frac{-6.772}{45} = -0.1505, \qquad \hat{B}_0 = 7.194 - 9\cdot 0.1505 = 8.549.$$

Sedaj lahko izračunamo tudi oceni parametrov a in b

$$\hat{a} = e^{\hat{B}_0} = 5161.36, \qquad \hat{b} = \hat{B}_1 = -0.1505$$

in zapišemo izraz, s katerim lahko izračunamo približno vrednost toplotnih izgub za poljubno debelino toplotne izolacije

$$Y = 5161.36\, e^{-0.1505\, X}.$$

Na primer: dnevne toplotne izgube pri 10 cm topotne izolacije so približno 1145 kJ/m^{2}dan. Na sliki 4 primerjamo nelinearno aproksimacijo z pravimi vrednostmi toplotnih izgub. Vidimo, da so odstopanja precej velika in torej lahko zaključimo, da eksponentna funkcija, ki smo jo tu uporabili, ni prava. Na sliki 4 prikazujemo tudi linearno aproksimacijo in lahko opazimo, da je linearna aproksimacija še slabša.

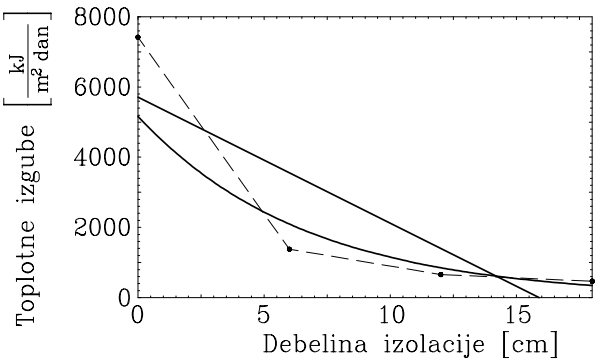

SLIKA 4: Linearna in nelinearna aproksimacija zveze med Y in X

4. Naloga: Testiranje hipotez

Znani so podatki o uspešnosti pridelave naftnih derivatov iz surove nafte. Uspešnost pridelave merimo v relativni količini naftnih derivatov glede na surovo nafto. Na primer: 50% uspešnost bi pomenila, da iz ene tone surove nafte pridelamo pol tone naftnih derivatov. Obravnavana sta dva načina pridelave. Predpostavite, da standardni deviaciji poznamo in da sta $\sigma_{X1} = 0.9$ za prvi način in $\sigma_{X2} = 0.6$ za drugi način pridelave. Ugotovite, ali lahko zavrnemo ničelno hipotezo, ki pravi, da sta uspešnosti obeh načinov enaki. Tveganje naj bo 1%. Podajte zaključek. Podatki iz predhodnih poskusov so prikazani v naslednji preglednici.

Prvi način [%]	24.2	26.6	25.7	24.8	25.9	26.5
Drugi način [%]	21.0	22.1	21.8	20.9	22.4	22.0

Rešitev: Postavimo ničelno in alternativno hipotezo:
H_0: Uspešnosti obeh načinov sta enaki: $m_{X1} = m_{X2}$,
H_1: Uspešnosti obeh načinov se razlikujeta: $m_{X1} \neq m_{X2}$.

Ker sta standardni deviaciji znani, je statistika

$$Z = \frac{\bar{X}_1 - \bar{X}_2}{\sqrt{\frac{\sigma_{X1}^2}{6} + \frac{\sigma_{X2}^2}{6}}}$$

porazdeljena standardno normalno. Za stopnjo tveganja $\alpha = 1\%$ določimo območje zavrnitve ničelne hipoteze:

$$k_{\alpha/2} = 2.5758,$$

kar lahko odčitamo iz preglednice za normalno porazdelitev ali pa z računalniškim programom (na primer EXCEL: ukaz `NORMINV(0.995;0;1)`. Če je statistika Z manjša od $-k_{\alpha/2} = -2.5758$ ali večja od $k_{\alpha/2} = 2.5758$, moramo ničelno hipotezo zavrniti.

Povprečni vrednosti za oba načina sta

$$\bar{X}_1 = \frac{\sum_{i=1}^{6} X_{1i}}{6} = \frac{24.2 + 26.6 + 25.7 + 24.8 + 25.9 + 26.5}{6} = 25.62,$$

$$\bar{X}_2 = \frac{\sum_{i=1}^{6} X_{2i}}{6} = \frac{21.0 + 22.1 + 21.8 + 20.9 + 22.4 + 22.0}{6} = 21.70.$$

Statistika Z pa je enaka

$$Z = \frac{\bar{X}_1 - \bar{X}_2}{\sqrt{\frac{\sigma_{X1}^2}{6} + \frac{\sigma_{X2}^2}{6}}} = \frac{25.62 - 21.70}{\sqrt{\frac{0.9^2}{6} + \frac{0.6^2}{6}}} = 8.8695 > k_{\alpha/2} = 2.5758,$$

zato moramo ničelno hipotezo zavrniti in lahko trdimo: *Za stopnjo tveganja 1% lahko trdimo, da se uspešnosti obeh načinov statistično značilno razlikujeta.*